

STANISŁAW GIBASIEWICZ

ZBIÓR NUMIZMATYCZNY BIBLIOTEKI KÓRNICKIEJ PAN

I. HISTORIA

Nie sposób stwierdzić dokładnie, kiedy ten zbiór powstał; w każdym razie zapoczątkował go Tytus Działyński (1797—1861). Objął on majątki rodzinne po zmarłym w r. 1819 ojcu Ksawerym, ale działalność zbieracką rozpoczął widocznie wcześniej, skoro o. Józef Władysław Jordan Żórawski, generalny wizytator zakonu cystersów, dokumentem z 8 XI 1817 udziela mu pozwolenia na przeglądanie bibliotek wszystkich klasztorów tego zakonu „dla gromadzenia materiałów do historii i literatury polskiej”. Dwa lata później uzyskuje od naczelnego prezesa W. Księstwa Poznańskiego, Zerboniego de Sposettiego, takiej samej treści (rękopis B.K. 7458) „Otwarty rozkaz do wszystkich klasztorów zamieszkałych przez zakonników w W. Księstwie Poznańskim”, nie mówiąc o innych poczynaniach w tym samym kierunku, biblioteczno-archiwalnym. Z owych lat nie ma niestety żadnego datowanego śladu kolekcjonerstwa numizmatycznego właściciela Kórnika. Z pozostałych papierów wynika jednak, że jeszcze przed r. 1830 zaczął gromadzić „starożytności” polskie, wśród których były też chyba modne wówczas numizmaty¹.

Z chwilą wybuchu powstania listopadowego Tytus Działyński przekrada się przez kordon wojsk pruskich do Królestwa i zostaje tam adiutantem gen. Skrzyneckiego. Po upadku powstania i romantycznej ucieczce Działyńskiego z Kórnika przed żandarmami pruskimi majątek jego zostaje zasekwestrowany. Po 7-letniej tułaczce za granicą dopiero w r. 1838 dzięki amnestii może powrócić do swych posiadłości i wznawia na jeszcze szerszą skalę pracę naukową i kulturalną.

Niewiele lat później — w r. 1845 — ukazują się Tadeusza Wolańskiego *Listy o starożytnościach sławiańskich*. W liście czwartym, noszącym datę

¹ Zresztą o działalności Tytusa Działyńskiego pisze S. Bodniak, *Tytus Działyński w pracy Wybitni Wielkopolanie XIX wieku*, Poznań 1959, oraz A. Chyczewska i S. Weyman, *Zamek kórnicki*, Poznań 1965.

3 maja 1844 r., Wolański m.in. pisze o wyoranym w r. 1822 w Chełmcach pod Kruszwicą srebrnym naszyjniku, złożonym z 12 medalionów: „Drogadząc życzeniu szanownych przyjaciół, którzy wzajemnie w zbiorach mych wspierać mię zwykli, rozłączyłem takowe i większą część pojedynczo między nich podzieliłem. Odebrali po jednej sztuce panowie: dyrektor Thomsen w Kopenhadze, generał baron Rühle de Lilienstern w Berlinie, książe Gwilelm Radziwiłł, radca stanu, i konsul generalny Charles de Heydeken w Genui, księżna Czartoryska w Puławach, hrabia Tytus Działyński w Poznaniu, dyrektor Reichel w Petersburgu i znakomity numizmatyk Götz w Dreźnie”. Dodam od razu, że beczenny medalion romański z XI w. znajduje się do dziś dnia w zbiorze kórnickim².

Wymienienie Działyńskiego wśród najbardziej znanych numizmatyków europejskich owych czasów niewątpliwie świadczy o tym, że w chwili rozdawania medalionów albo już posiadał wybitny zbiór numizmatyczny, albo co najmniej ruszał się żwawo celem jego zgromadzenia i powiększenia i dzięki temu był znany wśród numizmatyków.

Wolański nie napisał, kiedy dokonał rozdawnictwa medalionów. Można jednak uważać za pewnik, że posłał medalion Tytusowi Działyńskiemu przed jego wyjazdem do powstania listopadowego w r. 1830, a nie dopiero po jego powrocie z wygnania w r. 1838. Zresztą wtedy (od r. 1839) Wilhelm Radziwiłł był już generałem i Wolański nie byłby tego tytułu opuścił. Baron Rühle von Lilienstern został generałem w r. 1820, a w r. 1822 był już szefem sztabu generalnego (po jego śmierci w r. 1847 Wolański kupił cały jego zbiór).

Nie wiadomo, którą Czartoryską Wolański obdarzył, czy Izabelę z Flemingów, czy jej córkę Marię Wirtemberską, ale z Puławami bardziej była związana ks. Izabela, a w dodatku od r. 1823 wdowa, i dlatego zapewne Wolański ją wymienił jako właścicielkę Puław, a nie jej męża, ks. Adama Kazimierza. W każdym bądź razie w czasie powstania listopadowego pałac w Puławach został zniszczony przez wojska carskie, a wspaniałe zbiory rozproszone — o ile także nie uległy zniszczeniu. Sądzę, że ten fakt najlepiej wskazuje rok „ante quem”, ponieważ Wolański nie przekazywałby cennego zabytku do zbioru już nie istniejącego. Możemy więc przyjąć, że to implicite uznanie T. Działyńskiego za wybitnego kolekcjonera numizmatycznego nastąpiło w latach dwudziestych, w każdym razie przed wybuchem powstania listopadowego, bo później i właściciel Kórnika już nie przebywał ani w Poznaniu, ani w Kórniku, lecz w wojskach powstańczych.

² S. Gibasiewicz, *Srebrny medalion z XI/XII w.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. V, 1961, z. 1.

Można wprawdzie stać się nagle posiadaczem dużego zbioru, jeżeli znajdzie się okazja nabycia takiego i ma się odpowiednie zasoby finansowe. Natomiast reputacji poważnego zbieracza nie zdobywa się z dnia na dzień, na to potrzeba lat. Zresztą już w początku lat dwudziestych Tytus Działyński uchodził za wybitnego zbieracza „starożytności”, do której w dużym stopniu zaliczała się numizmatyka. Przecież i książka Wolańskiego ma w tytule „starożytności”, a traktuje niemal wyłącznie o numizmatach. Możemy przyjąć bez obawy znacznej pomyłki, że łańcuch XI-wieczny wykopany w r. 1822 dostał się w krótkim czasie do rąk Wolańskiego, mieszkającego niezbyt daleko, bo w Rybitwach pod Pakościami. W takim razie jako początek kórnickiego zbioru numizmatycznego należy uznać lata około 1820 r.

Najdawniejsze kórnickie spisy „starożytności” (w rękopisie nr 7469), wykonane na luźnych kartkach, niestety nie zawierają daty. Być może powstały w r. 1831 w obawie sekwestru, który rzeczywiście został nałożony tak na zamek w Kórniku, jak i inne posiadłości, a m. in. także na pałac Działyńskich w Poznaniu, gdzie wtedy, i jeszcze znacznie później, mieściła się większość zbiorów. Na jednej z kartek — robiącej jednak wrażenie nieco późniejszej — są spisane działy zbiorów muzealnych i częściowo bibliotecznych; dział XIII obejmuje „Medale — Monety”, ale bliższych danych brak. Natomiast kilkakrotnie powtarzają się na wspomnianych kartkach srebrne naczynia wysadżane monetami i medalami, które się dotychczas zachowały i zostały przedstawione już w zesz. 7 „Pamiętnika”³. Kubki te i roztruchany figurują też w spisie muzealiów z dn. 3 II 1879, które wróciły z wystawy w Paryżu do Poznania.

Z całego wieku XIX nie zachował się żaden inwentarz numizmatów, a może też nigdy nie został sporządzony. Istnieją tylko fragmentaryczne wzmianki, np. na kawałku tektury ręką Jana Działyńskiego wśród zanotowanych kilku muzealiów „13 brakteatów”. Natomiast zachowało się nieco więcej korespondencji w sprawach numizmatycznych. M. in. są to oferty antykwariatów z Niemiec (na ogół pisane po francusku) i Szwajcarii w sprawach numizmatów i literatury numizmatycznej. Bardziej interesujące są listy polskich zbieraczy i współpracowników Działyńskich z różnych dziedzin, którzy okazjnie sygnalizują możliwości zakupów numizmatycznych. Szkoda, że poza nielicznymi wyjątkami brak informacji o udzielonej odpowiedzi.

I tak np. malarz Wojciech Stattler pisze 12 XII 1844: „Strzelecki przyjechał na parę dni i oświadczył całą swoją gotowość podzielenia

³ S. Gibasiewicz, *Srebrne puchary i kubki monetowe w zbiorach kórnickich*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, 1959, z. 7, s. 381.

się z JW Panem monetkami 11 i 12 obrazującymi" (chodzi oczywiście o XI i XII wiek). Ten sam przypuszczalnie A. Strzelecki w liście datowanym z Krakowa 20 II 1850 oferuje: 1) medal srebrny Michała Korybuta-Wiśniowieckiego „Imperio sua forma...”, 2) medal srebrny Av. Michał, Rv. Eleonora, 3) medal srebrny pośmiertny Bogusława Radziwiłła. Widocznie dalsza, nie zachowana korepondencja doprowadziła do ich zakupu przez Działyńskiego, gdyż były one wszystkie w starym zasobie zbioru (aktualne nry: IV-66-2753, IV-71-2736 i IV-73-2742).

Adolf Malczewski, przypuszczalnie właściciel Kruchowa, dn. 9 III 1852 (rękopis 7442) przesyła 2 monety spośród kilkuset wykopanych w Kruchowie pod Trzemesznem⁴ „z konieczynką, smoczym łbem itd.”, donosząc o odkryciu prehistorycznych grobów i zwracając się do Tytusa Działyńskiego, jako do znawcy w sprawach starożytności i archeologii. Wyjątkowo jest dołączony odpis odpowiedzi; zaskakuje ona stwierdzeniem, że monetek było trzy i pochodziły z mennicy Kazimierza Wielkiego. Działyński udziela też wskazówek, jak wykonać rysunek odkrytych grobów i obiecuje przyjechać do Kruchowa, jak tylko mu zdrowie pozwoli.

Są też cztery listy od Karola Beyera, założyciela Warszawskiego Towarzystwa Numizmatycznego: trzy z lat 1858/59 i jeden znacznie późniejszy, już do Jana Działyńskiego: list 1 z dn. 26 IX 1858 zawiera ofertę na grzbiety asygnat kościuszkowskich, z podaniem okoliczności nabycia ich od Żydów (grzbiety te kupił Emeryk Hutten-Czapski); w liście 2 jest propozycja kupienia albumu zdjęć fotograficznych z wystawy w Krakowie, gdzie wystawiał część swoich zbiorów także Tytus Działyński. List trzeci dotyczy jeszcze albumu, a ponadto oferuje talara Zygmunta Augusta z r. 1564 (Zagórski nr 88) za 600 złp; ma także obiecany dukat Jana Kazimierza za 350 złp, ale chce go zatrzymać dla siebie. Czwarty list z 19 IX 1871 zawiera ogólną ofertę numizmatyczną, wskazującą na możliwość zakupu nie tylko pojedynczych sztuk, lecz całych zbiorów; na list ten jest odpowiedź odmowna Z. Celichowskiego z polecenia J. Działyńskiego.

Do Wojciecha Kętrzyńskiego, podówczas bibliotekarza Jana Działyńskiego, jest skierowany list Malwiny z Wolańskich Howieckiej z dn. 27 XI 1869 (rękopis 7451), córki Tadeusza Wolańskiego, zbyt obszerny, aby go tutaj przytaczać w całości. Proponuje ona sprzedaż monet starożytnych, otrzymywanych w spadku po ojcu. Skład tego zbioru i jego cenę podaje następująco:

⁴ Skarb ten nie figuruje w pracy Ślaskiego i Tabaczyńskiego pt. *Wczesnośredniowieczne skarby Wielkopolski*, 1953.

„Rzymskich		Greckich	
Złota	80	Złota	7
Srebra	973	Srebra	277
Wielkiego brązu	600	Wielkiego brązu	29
Średniego d°	700	Średniego d°	80
Małego d°	1131	Małego d°	367
razem	3484	razem	760

Aleksandryjskich srebra i brązu razem 53 sztuk. Suma ogólna wynosi razem 4297 sztuk. Nadmieniam przy tym, że brąz i bilon razem policzony — egzemplarze wszystkie wyborowe i kilkanaście jest unikatów. Co się tyczy ceny, to śp. Ojciec mój oznaczył takową na 16 000 franków, to jest tyle, ile go samego kosztowało, nie licząc długoletniego mozołu. Uwzględniając jednakże niepomysłne obecnie czasy i to, że sami nie jesteśmy lubownikami ani znawcami obcej starożytnej monety, nareszcie konieczność wsparcia brata — chętnie zniżamy cenę z 16 000 franków na 3000 talarów, a gdyby i tego w żaden sposób osiągnąć nie można, to jeszcze w ostateczności coś opuścimy. O kupca Niemca łatwiej by nam było, lecz do tego mamy wstręt nieprzezwyrodniony i niezmiernie by nam przykro było, gdybyśmy zbiory te w ręce obcych spekulantów złożyć musieli. [...]"

Widocznie Jan Działyński z oferty nie skorzystał, gdyż monet oferowanych nie ma w zbiorze kórnickim, a po dacie listu zbiór ten już większych strat nie poniósł.

Niemal w tym samym czasie, tj. 23 XII 69, Józef Łepkowski (rękopis 7451) pisze z Krakowa także do Wojciecha Kętrzyńskiego: „... Edward baron Rastawiecki ma zbiór polskich monet i medali 4239, rycin (sztychów) około 4000, dobór map [...], galerię obrazów [...], wreszcie bibliotekę zasobną wielką. Starzec sparaliżowany dogorywa. Nie ma dziedzica — pragnąc, aby te skarby weszły w ucziwe imię. [...] Przekonanym, że dla takiego imienia, jak hr. Działyński, zrobi Rastawiecki wszelkie ustępstwa”. W dalszym ciągu listu Łepkowski usilnie namawia do tego kupna, ale ostatecznie zbiory Rastawieckiego nabył Seweryn Mielżyński i przekazał je Poznańskiemu Towarzystwu Przyjaciół Nauk, które z kolei w późniejszym czasie zbiór numizmatyczny złożyło jako depozyt w Muzeum Wielkopolskim (obecnie Muzeum Narodowe w Poznaniu).

Natomiast jeżeli chodzi o ubytki, to do zanotowania jest jeden, ale za to tak poważny, że nieomal unicestwił zbiór numizmatyczny Działyńskich. Mianowicie przed kilku laty nie żyjąca już nieodżałowanej pamięci mgr Jadwiga Łuczakowa, kierowniczka działu rękopisów Biblioteki Kórnickiej, pokazywała mi dwukrotnie kartkę z notatką pisaną ręką Jana Działyńskiego (początek notatki był udarty), o treści mniej

więcej następującej: „... zbiór monet, za który zapłaciłem 30000, był w Gołuchowie i zginął tam w czasie sekwestru” (nałożonego po powstaniu styczniowym w związku z udziałem Działyńskiego w powstaniu). W rękopisie B.K. 7943 znajduje się list Józefa Ptaszyńskiego (coś w rodzaju intendenta zamku Gołuchowskiego), do którego jest dołączona kartka pisana ołówkiem ręką Jana Działyńskiego: „Józef Ptaszyński podczas sekwestru miał klucze od pokoi zamkowych w Gołuchowie — zginął zbiór monet przeważnie złotych, które sprzedane zostały Żydom w Kaliszu”.

Kwota 30000 talarów, bo chyba tylko o tę jednostkę monetarną chodziło, była sumą bardzo dużą, stanowiącą równowartość mniejszego majątku ziemskiego. Toteż zbiór numizmatyczny za nią nabyty musiał być bardzo poważny. Przypuszczalnie były w Gołuchowie też „reprezentacyjne” sztuki zebrane jeszcze przez Tytusa Działyńskiego i pochodzące z innych zakupów Jana, gdyż w Kórniku ich prawie nie pozostało. Wskazuje też na to wzmianka o przewadze monet złotych.

Być może, że tak ogromna strata zniechęciła Jana Działyńskiego do dalszego zbieractwa numizmatycznego, być może, iż absorbowала go całkowicie działalność bibliotekarsko-wydawnicza, dość że list Karola Beyera z r. 1871 jest chronologicznie ostatnim, zachowanym na temat nabytków numizmatycznych i w ogóle z tej dziedziny wiedzy i kolekcjonerstwa. Trzeba też pamiętać, że Jan dysponował już tylko majątkiem znacznie umniejszonym przez ogromne wydatki Tytusa na cele patriotyczne, edytorskie, naukowe itd. Jan Działyński musiał też wyposażyć pięć swoich sióstr.

Zdaje się, że od czasu śmierci Jana Działyńskiego w r. 1880 nikt z jego następców prawnych numizmatyką się nie interesował. W każdym razie nie pozostały żadne ślady takiego zainteresowania.

Następcami prawnymi Jana Działyńskiego była jego siostra Jadwiga, żona generała Władysława Zamoyskiego, i jej dzieci: Władysław i Maria, którzy w r. 1924 ustanowili fundację pod nazwą „Zakłady Kórnickie” i tej fundacji przekazali cały swój majątek. Zarząd Fundacji w r. 1930 polecił spisać istniejące numizmaty, mieszczące się w różnych przygodnych pudełkach (np. od cygar), starych kopertach itp. Spis został wykonany przez Marię Grocholską w sposób zupełnie dyletancki, mimo to po 20 latach pozwolił na stwierdzenie, iż straty w numizmatach w czasie wojny hitlerowskiej były raczej niewielkie. Zdaje się, że nastąpiły one w czasie dewastacji wnętrza zamku w styczniu 1945 r., gdy jedne wojska się wycofywały, a drugie wchodziły.

W latach 1937—39 dr Józefa Orańska, ówczesny kustosz Muzeum Kórnickiego, przedłożyła kilkadziesiąt monet średniowiecznych Zygmuntowi Zakrzewskiemu do określenia. Widocznie zostały one później po-

mylone — może przy okazji pokazywania komuś — gdyż zawartość zwitków papierowych (w rodzaju dawnych aptekarskich) częściowo nie odpowiadała napisom na zwitkach. Medale zostały w okresie międzywojennym wpisane do założonej wtedy muzealnej księgi inwentarzowej i na kartach indywidualnych.

Natomiast monety i pieniądze papierowe zostały po raz pierwszy w pełni opracowane i zinwentaryzowane w latach 1953—56 w pewnym związku z przejściem przez Polską Akademię Nauk Biblioteki Kórnickiej — i w ogóle majątku zniesionej wtedy Fundacji „Zakłady Kórnickie”. Założono specjalne księgi inwentarzowe, wykazujące podstawowe dane o obiekcie, oddzielne dla monet i dla pieniędzy papierowych. Kart indywidualnych, nazywanych też naukowymi, nie założono i nie ma ich dotychczas na skutek braku etatowej obsady zbioru.

Nie mając specjalnych szaf z płaskimi szufladami (do dyspozycji była tylko jedna mała szafka tego rodzaju, która została zużyta do medali) ani miejsca dla ich ustawienia, postanowiono pójść za wzorem Muzeum Narodowego w Poznaniu i monety umieścić w mocnych pudłach tekturowych. Pudła te są wewnętrznie podzielone wzdłuż na 4 przedziałki o szerokości 49 mm w świetle. Monety są umieszczone w torebkach ustawionych w przedziałkach w kolejności numerów inwentarzowych. W zbiorze kórnickim zastosowano własnego pomysłu torebki celofanowe z językiem papierowym, na którym umieszcza się numer inwentarzowy, kraj, panowanie, rodzaj monety i jej datę oraz ewentualnie wskazówkę bibliograficzną. Pieniądze papierowe są umieszczone w specjalnie wykonanych podłużnych kopertach papierowych i odpowiedniej wielkości pudłach tekturowych. Ten sposób przechowywania numizmatów okazał się bardzo praktyczny, tani i oszczędzający miejsca. W kilku pudłach zmieści się tyle monet, dla ilu potrzeba dużej szafy o płaskich szufladach, kosztującej około 20 000 zł. Poszczególne zabytki są zawsze łatwo dostępne, a w razie niebezpieczeństwa, np. pożaru, mogą być bez trudu wyniesione. Do medali nie można było zastosować podobnego sposobu przechowywania z powodu ogromnych różnic ich formatu. Są one ułożone w dwóch szafkach o płaskich szufladach, podzielonych na kwadratowe klatki o czterech różnych wymiarach. Oprócz księgi inwentarzowej i kart indywidualnych dla medali prowadzi się indeks kartkowy, zapoczątkowany w r. 1961 i bieżąco uzupełniany.

W ostatnich latach zbiór numizmatyczny znacznie się rozwinął, przede wszystkim pod względem jakościowym i wartościowym. Najwięcej zyskał dział medali, najmniej dział pieniędzy papierowych. Ponadto w ostatnich miesiącach r. 1965 został uruchomiony czwarty dział: odznaczeń i odznak. Zabytki tego działu są zapisywane na kartach indywidualnych i w księdze inwentarzowej.

Rozwój ilościowy zbioru ilustruje poniższe zestawienie:

	stan	31 XII 1954	30 VI 1968
monety	sztuk	8973	10556
pieniądze papierowe	„	791	1598
medale	„	284	832
odznaczenia i odznaki	„	—	255
razem	„	10048	13241

Wartościowo różnica byłaby jeszcze większa, gdyż wśród monet zakupiono sporo półtalarów, talarów i monet złotych (w starym zasobie były tylko 2 talary polskie przedrozbiorowe: gdański obłątniczy z r. 1577 i elbląski próbny Michała Korybuta z r. 1671, i żadnych monet złotych: ani polskich, ani w Polsce obiegających). Wśród zakupionych medali jest też kilkadziesiąt szczególnie cennych, m.in. srebrne z XVII i XVIII w.

Stary zasób, stanowiący zawsze jeszcze zdecydowaną większość zbioru, nie jest wyceniony. Nie można było tego dokonać wskutek braku personalnej obsady zbioru. Wyceniane natomiast są dary bieżąco wpływające, a numizmaty zakupione figurują w bilansie według ceny zakupu. W r. 1965 wydatek budżetowy na zakup numizmatów wyniósł 29 094 zł, a wartość darów 3 514 zł (w tym 37 monet próbnych jako dar skarbcza Emisyjnego Narodowego Banku Polskiego).

W zakresie wyposażenia gabinetu numizmatycznego przybyła w r. 1965 nowa szafka na medale za cenę 16 000 zł mogąca pomieścić kilka tysięcy medali.

II. SKŁAD ZBIORU

A. MONETY

1) Zbiór kórnicki był zawsze nastawiony na polonica — numizmaty obce weszły do zbioru dzięki przypadkowi czy szczególnym okolicznościom, np. przez dary, wymianę itp. Wskutek takiego nastawienia także ilość monet starożytnych jest zupełnie znikoma. Greckich starożytnych mamy tylko dwie: mały brąz Aleksandra Wielkiego i tetradrachmę Antiochosa Euergetesa; rzymskich 37, w tym 3 republikańskie. Rzym wschodni — Bizancjum — jest reprezentowany przez jedną monetę Arkadiusza, a Kartagina także przez jedną monetę.

2) Druga moneta bizantyjska w zbiorze, denar Jana Zimiscesa (969 — 976), wprowadza nas we wczesne średniowiecze, a szczególnie w wiek

X, do którego należą też dirhemy arabskie, bliżej nie opracowane. Jest ich sześć całych i 21 odłamków, wszystkie ze starego zasobu o nieznanym pochodzeniu⁵.

Jak wiemy, na ziemiach polskich od połowy X wieku dirhemy są wypierane przez monety zachodnio-europejskie, głównie niemieckie, a także czeskie. Te z nich, które znajdują się w zbiorze kórnickim, w większości wchodziły w skład skarbu nieznanego pochodzenia. Według oświadczenia ówczesnego pracownika Zamoyskich skarb ten w glinianym naczyniu był w zamku kórnickim w każdym razie już w r. 1896, natomiast opublikowany został dopiero w r. 1958⁶. Naczynie zostało w czasie dewastacji wnętrza zamku w r. 1945 rozbite.

Skarb ten zawierał:

monet czeskich Bolesława I	sztuk	18
monet niemieckich (bawarskich i szwabskich):		
Augsburg, biskup Udalryk (923—973)	„	12
Augsburg, biskup Henryk (973—982)	„	4
Augsburg, nie określony	„	1
Ratysbona, ks. Henryk I (948—955)	„	13
Ratysbona, ks. Henryk II (955—976)	„	29
Ratysbona, ks. Otton (976—982)	„	101
Salzburg, ks. Henryk I (948—955)	„	5
Salzburg, ks. Henryk II (955—976)	„	1
Nabburg, ks. Henryk II (955—976)	„	11
Nabburg, ks. Otto (976—982)	„	11
mennica nie określona, ks. Henryk I	„	1
mennica nie określona, ks. Henryk II	„	4
mennica nie określona, Otton	„	2
denary typu bawarskiego nie określone	„	22
ułamki denarów typu bawarskiego	„	17
denar z monogramem Karolingów nie określony	„	1
Poza tym skarbem są dalsze ułamki denarów typu bawarskiego niewiadomego pochodzenia	„	8
oraz ułamki różnych denarów, prawdopodobnie niemieckich z X i XI wieku	„	4
denary mogunckie ces. Ottona III	„	2

⁵ Z uwagi na postulat konferencji numizmatyków muzealnych w Warszawie w grudniu 1965 r., aby poszczególne muzea opublikowały katalogi posiadanych monet średniowiecznych, wymieniam dalej zabytki dość szczegółowo, jako surogat katalogu.

⁶ S. Gibasiewicz, *Skarb denarów z końca X w. ze zbiorów Biblioteki Kórnickiej*, „Wiadomości Numizmatyczne”, 1958, z. 1.

ułamki denarów mogunckich Ottona III	sztuk	10
Inne monety obce z X—XI wieku:		
Włochy — ces. Henryk II — Pavia (?) denar	„	1
Anglia — Edward Starszy (?), denar	„	1
„ Ethelred II, połowa denara	„	1
Z mennic nieznanych denary krzyżowe ⁷	„	95
ułamki denarów krzyżowych	„	23

Niewątpliwie polskie monety zaczynają się w zbiorze kórnickim dopiero od Władysława Hermana. Biblioteka posiada najliczniejszy w polskich muzeach zespół denarów tego władcy, liczący sztuk 772. Wyróżniają się wśród nich odmiany:

a) Na Rv. kulki (kopułki) zamiast krzyży na bocznych szczytach świątyni — sztuk 14. W dotychczasowej literaturze przeważa pogląd, że jest to najwcześniejsza emisja Władysława Hermana, ponieważ te kulki są przejęte z denarów Bolesława Śmiałego, na których jednak znajdują się na wszystkich trzech, i to raczej wieżach niż szczytach świątyni, przypominając kopuły cerkiewne. Ja zaś widzę ogromne podobieństwo z Rv. współczesnego im denara monasterskiego (Münster) (Dannenberg 767), na którym także jest świątynia z 2 kulkami nad bocznymi szczytami, a krzyżem nad środkowym szczytem. Moneta monasterska jest znacznie większa, co ułatwiało jej lepsze wykonanie.

b) Krawędź szczególnie wysoko wyklepana, przez co średnica mała, a waga mimo to duża (przec. 0,815 g), litery napisów z charakterystycznych grubych, silnie uwypuklonych klinów i kresek — sztuk 29.

c) Na Rv. dookoła świątyni 2 obwódki	sztuk	26
d) Na Rv. dookoła świątyni 3 obwódki	„	40
e) Na Rv. w otoku zamiast CRACOV jest SVKIECOV (Sieciechów ?)	„	1

Wśród reszty występuje dużo monet bardzo źle wykonanych (ok. 40%), są denary szczególnie małe i lekkie, ale cała ta podstawowa masa zespołu poza tym nie wyróżnia się szczególnymi cechami.

Z denarów Bolesława Krzywoustego posiada Biblioteka wyłącznie typ.: Av książę na tronie, Rv. krzyż (Gum. nr 55⁸) z różnymi wariantami napisu otokowego sztuk 78.

Dalej idą:

denary Bolesława IV Kędzierzawego w 2 odmianach	sztuk	2
denar cienki, beznapisowy (męczennik z palmami)	„	1
brakteaty Bolesława Wstydliwego uszkodzone	„	2

⁷ Przytaczam tu wszystkie denary krzyżowe, nie wnikając w trwający od stu lat spór, czy są one, ewentualnie niektóre z nich, pochodzenia polskiego, czy obcego.

⁸ M. Gumowski, *Podręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków 1914.

brakteaty guziczkowe księstwa opolskiego	sztuk	6
brakteaty guziczkowe z podwójnym krzyżem zapewne Torunia (Gum. 362)	„	1

3) W późniejszym średniowieczu wkraczamy pod względem numizmatycznym w okres groszowy, który w Polsce zaczyna się razem z Wacławem czeskim w r. 1300, gdy król ten kazał wybijać w Pradze szerokie grosze praskie, które szybko przyjęły się w całej Europie środkowej. Nie należą one jednak do numizmatyki polskiej i w zbiorze Biblioteki figurują też wśród monet czeskich. Natomiast denarów krakowskich tego króla ani monet jego następcy, Władysława Łokietka, nie posiadamy. Słabo reprezentowany jest też Kazimierz Wielki półgroszkami typu: Av. król na tronie, Rv. orzeł (Gum. 472—474) sztuk 11; Ludwik d'Anjou denarami krakowskimi, sztuk 2.

Obficie przedstawia się dopiero mennictwo następnych władców:

Władysław Jagiełło:

denary kor. różnych odmian	sztuk	14
trzeciaki koronne	„	9
półgrosze kor. bez znaku pod koroną	„	28
„ „ ze znakiem F ⁺	„	18
„ „ „ „ ≠ F	„	1
„ „ „ „ +	„	1
„ „ „ „ N	„	3
„ „ „ „ A	„	2
„ „ „ „ AS	„	2
„ „ „ „ SA	„	1
„ „ „ „ O	„	1
„ „ ze znakami nieczytelnymi	„	3

Kazimierz Jagiellończyk:

denary koronne	sztuk	3
półgrosze kor. bez znaku pod koroną	„	2
„ „ ze znakiem MK	„	1
„ „ z różą pod koroną	„	233
szelągi toruńskie	„	61
szelągi gdańskie	„	8
„ elbląskie, dół tarczy gładki	„	1
„ „ dół tarczy zakratkowany	„	2

Jan Olbracht:

półgrosze koronne z różą pod koroną	„	673
„ „ z O pod koroną	„	28

Aleksander Jagiellończyk:

półgrosze koronne	sztuk	690
denarek litewski	"	1
półgroszki litewskie	"	6

Wypada tu jeszcze przytoczyć nieliczne monety obce średniowieczne — nie wymienione wyżej przy omawianiu zabytków X i XI w. — znajdujące się w zbiorze kórnickim:

Francja:

grosz turoński Filipa IV Pięknego (1285—1314)	sztuk	1
denar probostwa Souvigny XIV—XV wiek	"	1
denar (?) Angoulême (?) XIV w.	"	1
double tournois Karola VI (1380—1422)	"	1
Aragonia: denar Piotra VI (1336—1387)	"	1
Anglia: sterling londyński Edwarda II (1307—1327)	"	1

Czechy:

grosze praskie Wacława II (1278—1305)	sztuk	10
" " Jana I (1310—1346)	"	1
" " Karola I (1346—1378)	"	7
Bośnia: grosz Stefana Twerdki	"	1
Bawaria: grosz z końca XIV w.	"	1
Brunświg: brakteat guziczkowy, XIII/XIV w.	"	1
Hesja: grosz Ludwika III (1458—1471)	"	1
Saksonia: brakteaty miśnieńskie, XIII w.	"	5
" brakteat guziczkowy gotajski, XIII/XIV w.	"	1

Zakon Krzyżacki:

szelągi:

w.m. Michał Kuchmeister v. Sternberg	sztuk	1
w.m. Paulus von Russdorf (1422—1441)	"	3
w.m. Jan von Tiefen (1489—1497)	"	1
brakteaty guziczkowe, ok. 1300 r.	"	2
" " po 1300 r.	"	4

Austria:

moneta miedziana arcyks. Albrechta V i Elżbiety (1404—1439)	szt.	1
duża moneta srebrna " " " " "	"	1

Niemcy (miejsce bliżej nie określone):

"Händchen-Denar", XII w.	"	2
brakteat guziczkowy z głową biskupa, XIII/XIV w.	"	1

4) Z Zygmuntem Starym wchodzimy w numizmatykę czasów nowszych, obfitującą w liczne rodzaje monet, które począwszy od r. 1507 noszą też datę roczną wybicia. W poniższym wykazie monet ograniczymy się do danych bardziej ogólnych, opuszczając też ilość egzemplarzy, co dla nowszych czasów nie jest potrzebne.

Zygmunt I Stary:

trzeciak: 1527

półgrosze koronne: bez daty, 1507, 1508, 1509, 1510, 1511

półgrosz koronny fałszywy

grosze kor.: 1527, 1528, 1529, 1546

półgrosze litewskie: 1509, 1510, 1511, 1512, 1513, 1514, 1515, 1516, 1519, 1520, 1521, 1522, 1523 (tak z napisem gotyckim, jak i łacińskim)

denar Prus Król. bez daty

szelągi pruskie: 1528, 1529, 1530, 1531

grosze pruskie wszelkich odmian: 1528, 1529, 1530, 1531, 1532, 1533, 1534, 1535

szelągi gdańskie: 1525, 1530, 1531, 1532, 1538, 1539, 1540, 1546, 1547

grosze gdańskie: 1530, 1531, 1532, 1533, 1534, 1535, 1537, 1538, 1539, 1540

trojaki gdańskie: 1536, 1537, 1538, 1539, 1540

denary elbląskie bez daty

szelągi elbląskie: 1530, 1531, 1532, 1533, 1534, 1538, 1539

grosze elbląskie: 1533, 1534, 1535, 1539, 1540

trojaki elbląskie: 1536, 1537, 1539, 1540

Zygmunt II August:

denary litewskie: 1557, 1558

dwudenary lit.: 1566, 1567, 1570

półgrosze lit.: 1546, 1547, 1548, 1549, 1550, 1551, 1552, 1555, 1556, 1557, 1558, 1559, 1560, 1561, 1562, 1563, 1564, 1565

grosze lit. na stopę polską 1546, 1547, 1548, 1566, 1568

grosze na stopę lit.: 1546

dwugroszówki lit.: 1565

trojaki lit.: 1562 (duże i mniejsze), 1563, 1564

czworaki lit.: 1565, 1566, 1567, 1568, 1569

szóstak lit.: 1562

trojaki gdańskie: 1557

denar elbląski: 1557

szelągi inflanckie: 1572

Bezkrólewie:

denar gdański: 1573 (wybity starym stemplem w XIX wieku)

szeląg ryski 1575

Stefan Batory:

szelągi kor.: 1583, 1584, 1585, 1586
trojaki kor.: 1582, 1583, 1584, 1585, 1586
szelągi lit.: 1581, 1582, 1583, 1584, 1585
trojaki lit.: 1580, 1581, 1582, 1583, 1584, 1585, 1586
szóstak lit.: 1585
szelągi pruskie: 1584, 1585
szelągi gdańskie obłąznicze: 1577
grosze gdańskie obłąznicze: 1577
talar gdański obłązniczy: 1577 (bez gołębia)
denary gdańskie: 1580, 1583, 1585
szelągi gdańskie: 1578, 1579, 1582, 1584
grosze gdańskie: 1578, 1579
szelągi ryskie: 1582, 1586
grosze ryskie: 1581, 1582, 1583
trojaki ryskie: 1583, 1584, 1585, 1586

Zygmunt III:

trzeciak kor.: 1596
szelągi kor.: bez daty, 1588, 1589, 1590, 1593, 1613, 1620, 1622, 1623,
1625, 1626
grosze kor.: 1597, 1604, 1608, 1609, 1610, 1611, 1612, 1613, 1614, 1615,
1624
półtoraki kor.: 1614, 1615, 1616, 1617, 1618, 1619, 1620, 1621, 1622, 1623,
1624, 1625, 1626, 1627
krucierz kor.: 1617
trojaki kor.: b.d., 1588, 1590, 1591, 1592, 1593, 1594, 1595, 1596, 1597,
1598, 1599, 1600, 1601, 1603, 1619, 1620, 1621, 1622, 1623, 1624,
szóstaki kor.: 1596, 1599, 1623, 1624, 1625, 1626, 1627
orty kor.: 1621, 1622, 1623, 1624
talary koronne: 1628, 1630
trzeciak łobżenicki: 1627
dwudenary lit.: 1615, 1620, 1621
szelągi lit.: 1612, 1614, 1615, 1616, 1617, 1618, 1619, 1622, 1623, 1624,
1625, 1626, 1627
grosze lit.: 1607, 1608, 1609, 1610, 1611, 1613, 1625, 1626, 1627
trojaki lit.: 1590, 1591, 1592, 1593, 1594, 1595, 1596, 1597, 1598, 1601
denary gdańskie: 1590, 1591
trzeciaki gdańskie: 1631
grosze gdańskie: 1623, 1624, 1625, 1626, 1627
orty gdańskie: 1612, 1614, 1615, 1616, 1617, 1618, 1619, 1623, 1624,
1625, 1626

dukat gdański: S.B. 1622

szelągi ryskie: 1588, 1589, 1590, 1591, 1593, 1594, 1595, 1596, 1597,
1598, 1599, 1600, 1601, 1602, 1603, 1604, 1605, 1606, 1607, 1609,
1610, 1613, 1615, 1620

trojaki ryskie: 1588, 1589, 1590, 1591, 1592, 1593, 1594, 1595, 1596,
1597, 1598, 1599, 1600, 1619

portugał ryski fałszywy: 1592

trojak księstwa Kurlandii: 1599

Władysław IV:

wielki książę Moskwy (1610—1613): kopiejki moskiewskie

król polski (1632—1648):

półtalary koronne: 1640, srebrna galwanokopia: 1634

talary kor.: 1634, 1635, 1636, 1640, 1641

talar toruński: 1633

Jan Kazimierz:

szelągi kor. miedziane bydgoskie: 1650

szelągi kor. (boratynki): 1660, 1661, 1663, 1664, 1665

grosze kor.: 1650

dwugroszówki kor.: 1650

trojak kor.: 1662

szóstaki kor.: 1650, 1656, 1658, 1659, 1660, 1661, 1662, 1663, 1664, 1665,
1666, 1667, 1668

orty kor.: 1650, 1651, 1654, 1655, 1656, 1657, 1658, 1659, 1663, 1664,
1668

złotówki kor.-tynfy: 1663, 1664, 1665, 1666

srebrny szeląg lit.: 1652

szelągi lit. miedziane (boratynki): 1660, 1661, 1663, 1664, 1665, 1666

szóstaki lit.: 1665, 1666

szelągi gdańskie: 1658

dwugroszówki gdańskie: 1651

półtalar gdański: 1649

talar gdański: 1649

dwugroszówki toruńskie: 1651

orty toruńskie: 1655, 1662, 1663, 1664

dwugroszówka elbląska: 1651

Michał Korybut Wiśniowiecki:

szeląg gdański: 1670

szelągi toruńskie bez daty

szelągi elbląskie bez daty i 1673

talar próbny elbląski: 1671

Jan III Sobieski:

szóstaki kor.: 1677, 1678, 1679, 1680, 1681, 1682, 1683, 1684, 1685
orty kor.: 1677, 1684

August II:

szóstaki kor.: 1702
talar kor.: 1702
półtorak sasko-polski: 1702
gulden sasko-polski: 1706
klipa talarowa sasko-polska: 1699

August III:

szelągi kor. z różnymi literami serii z lat: 1749, 1751, 1752, 1753, 1754
grosze kor.: 1754, 1755, 1758
trojaki kor.: 1754
szóstaki kor.: 1755, 1756
tynfy kor.: 1753, 1754, 1755, 1756
dwuzłotówki kor.: 1753
talary kor.: 1755, 1756
szelągi gdańskie: 1753, 1754, 1757, 1761, 1763
trojaki gdańskie: 1760
szóstaki gdańskie: 1763
ort gdański: 1759
szelągi toruńskie: 1760, 1761, 1763
trojak toruński: 1763
szelągi elbląskie: 1763
1/6 talara sasko-polska: 1749

Stanisław August:

szelągi kor: 1768
półgrosze kor.: 1767, 1768, 1781
grosze kor. miedz.: 1765, 1766, 1767, 1768, 1772, 1774, 1776, 1777, 1778,
1779, 1783, 1785, 1787, 1788, 1789, 1790, 1791, 1792, 1793, 1794
trojaki kor. miedz.: 1765, 1766, 1767, 1768, 1769, 1770, 1772, 1773, 1774,
1775, 1776, 1778, 1781, 1787, 1788, 1789, 1790, 1791, 1792, 1794
trojak „z miedzi krayowey”: 1792
szóstaki kor.: 1794, 1795
grosze srebrne (srebrniki) kor.: 1767, 1774
dziesiątaki: 1788, 1790
półzłotki: 1766, 1767, 1769, 1770, 1774, 1776, 1786
złotówki: 1766, 1767, 1771, 1786, 1787, 1788, 1789, 1790, 1792
dwuzłotówki: 1768, 1769, 1770, 1771, 1774, 1775, 1776, 1777, 1779,
1781, 1783, 1784, 1787, 1788, 1789, 1791, 1793, 1794, 1795

półtalary kor.: 1768, 1776, 1783, 1784
talary kor.: 1766, 1772, 1775, 1784, 1788, 1793 (targowicki), 1794
srebrnik próbny: 1771
złotówki próbne: 1771
półtalar próbny: 1771
talar próbny: 1771 (odlew w brązie)
szelągi gdańskie: 1765, 1766
trojaki gdańskie: 1765

5) Monety porozbiorowe:

Zabór austriacki: grosze z r. 1794

Prusy Południowe:

szelągi: 1796 E, 1797 B

półgrosze: 1797 B

grosze: 1796 B, 1797 B

trojaki: 1796 B, 1797 B

Gdańsk:

szeląg: 1812

grosz: 1812

Księstwo Warszawskie:

grosze: 1810, 1811, 1812, 1814

trojaki: 1811, 1812, 1813, 1814

piątaki: 1811, 1812

10-groszówki: 1812, 1813

2-złotówki: 1811, 1812, 1813, 1814

2-złotówka z obłożenia Zamościa: 1813

talary: 1811, 1812, 1814

Wolne M. Kraków:

5-groszówka: 1835

10-groszówka: 1835

złotówka 1835

Królestwo Kongresowe:

grosze: 1816, 1817, 1828, 1829, 1830, 1832, 1835, 1836, 1838, 1839,
1840

grosze „z miedzi krajowej”: 1822, 1823, 1824, 1825

trojaki: 1817, 1828, 1829, 1830, 1831, 1834, 1837, 1839, 1840

trojak „z miedzi krajowej”: 1826

5-groszówki: 1823, 1825, 1836, 1840

10-groszówki: 1827, 1840

złotówki: 1818, 1819, 1825, 1827, 1830, 1831, 1832

dwuzłotówki: 1816, 1819, 1821, 1823, 1824, 1826, 1830

pięciozłotówki: 1816, 1829, 1830, 1832, 1833, 1834

10-złotówki: 1823

25-złotówka złota: 1817

50-złotówka złota: 1829

Powstanie listopadowe:

trojaki miedz.: 1831

10-groszówki miedz.: 1831

2-złotówki: 1831

5-złotówki: 1831

dukat: 1831

Monety polsko-rosyjskie:

1 złoty—15 kopiejek: 1832, 1836, 1838, 1839

40 groszy—20 kopiejek: 1842, 1850

50 groszy—25 kopiejek: 1845, 1846, 1848, 1850

2 złote—30 kopiejek: 1835, 1837, 1839, 1840

5 złotych—3/4 rubla: 1835, 1836, 1839

10 złotych—1½ rubla: 1833, 1835, 1836, 1839

Monety rosyjskie z mennicy warszawskiej:

denieżki: 1850, 1853, 1856, 1857, 1859, 1860, 1862, 1863

kopiejki: 1862

ruble: 1843

6) Z monet polskich okresu międzywojennego na wzmiankę zasługują złotówki próbne z lat: 1928 i 1929 oraz złota 10-złotówka z 1925, a z dwudziestolecia 1945—1965 komplet 37 monet próbnych, dar Skarbcza Emisyjnego NBP.

7) Monety obce czasów nowszych trafiły do zbioru raczej przypadkowo, chyba że w jakiś sposób wiążą się z Polską, toteż niewiele spośród nich warto wymienić:

francuskie (ogółem 57 sztuk):

3 monety Henryka III z tytułem króla Polski

złota 20-frankówka: 1830

hiszpańskie (4):

półtalar Filipa IV 1623

talary Filipa IV: 1635 i 1650

talar Ferdynanda III: 1820

papieskie (7): złota 20-lirówka: 1868

holenderskie (13):

dukat m. Campen: 1648, ze złotego skarbu wykopanego w Kórniku

w r. 1940

talar Republiki Batawskiej: 1802
duńskie (5): talar Krystiana IV: 1634
posiadłości angielskie (16): 13 monet indyjskich różnej wartości,
przeważnie srebrnych, z połowy XIX wieku
szwedzkie (25): 6 ryskich i 5 elbląskich z XVII w., z czasu wojen
z Polską
inflanckie: 3 monety Kawalerów Mieczowych i biskupów z XVI w.
rosyjskie (156):
kopiejki (41) carów z XVI i XVII w.: Borysa Godunowa, Wasyla
Szujskiego, Władysława Wazy i Michała Feodorowicza Romanowa
złoty rubel Katarzyny II
śląskie pod panowaniem królów czeskich lub cesarzy rzymsko-niemieckich
(16):
m. Wrocławia, biskupa Jana Turzo i różnych księstw z XVI i XVII wieku,
najwięcej legnicko-brzeskiego Fryderyka II
brunświckie (18):
półguldeny i guldeny z lat: 1679, 1690, 1695
talar braci Rudolfa Augusta i Antoniego Ulryka: 1689
9 dwugroszówek z lat: 1794—1806
saskie (17):
talar Augusta: 1553
talar Krystiana I: 1591
talar Fryderyka Krystiana z tytułem królewicza polskiego: 1763
brandenburskie (5):
półgulden Fryderyka Wilhelma: 1675
talar elektora Fryderyka III: 1694
pruskie (151):
tynf Prus Książęcych: 1699
talar Fryderyka Wilhelma III: 1818
talar koronacyjny Wilhelma I wykładany emalią: 1861
cesarstwa-rzymsko-niemieckiego (7):
dukat arcybiskupa Salzburga: 1683
talar Marii Teresy: 1764
węgierskie (17): dukat Ferdynanda I: 1559
Inne kraje są reprezentowane przez monety nie zasługujące na wzmiankę.

B. PIENIĄDZ PAPIEROWY

Dział ten w zbiorach muzealnych i prywatnych jest przeważnie trakto-
wany nieco po macoszemu. Jest to tylko o tyle słuszne, że dawnością
pieniądz papierowy nie dorówna monecie, jest natomiast o wiele wymow-
niejszym źródłem historycznym (ale dla czasów, do których dysponujemy

wielu innymi źródłami), a wykonany z materiału mniej trwałego niż moneta, częściej ulega zagładzie. Istotnie, bardzo wiele bonów zastępczych z okresu I wojny światowej i następującej po niej inflacji zniknęło bezpowrotnie, choć to tak niedawne dzieje. Także w zbiorze kórnickim dział pieniędzy papierowych rozwija się najwolniej i liczy obecnie tylko 1110 sztuk. W tym jest samych asygnat (biletów skarbowych) z powstania Kościuszki 571 sztuk, głównie po 4 złote.

Natomiast z Ks. Warszawskiego mamy tylko 1 banknot 10-talarowy oraz z powstania listopadowego po 1 bilecie na 1 i 5 złotych.

Ciekawe są tekturowe bony na 1 srebrny grosz (25 szt.), według tradycji przygotowane na powstanie styczniowe, z podpisem jednego z pracowników Działyńskich⁹. Z tego też okresu pochodzą bony na 1 zł = 15 kopiejek Domu Zleceń Rolników Nadwiślańskich, 10 talarów Provinzial-Actien Bank W. Ks. Poznańskiego (1867) oraz 10 groszy i 1 zł Prowentu dóbr Kluki z lat: 1864–65.

Dalsze bony zastępcze pochodzą z okresu I wojny światowej. Są tu bony miast: Poznania, Bydgoszczy, Gdańska, Gostynia, Jutrosina, Śremu, Krakowa, Lwowa, Cieszyina, Częstochowy i Bielszowic, powiatów gnieźnieńsko-witkowskiego i rawickiego, Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego w Osjakowie oraz Zgromadzenia Kupców i Komitetu Giełdowego w Łodzi.

W końcu r. 1916, po 85-letniej przerwie, rozpoczynają się znowu polskie państwowe pieniądze papierowe od tzw. „kriesów”. Mocarstwa centralne, Niemcy i Austro-Węgry, proklamowały 6 XI 1916 r. nowe Królestwo Polskie i spowodowały druk biletów Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej w wartościach od 1/2 do 1000 marek, zresztą bardzo dobrze wykonanych. Na tych banknotach figuruje m. in. szczególnie czytelny podpis von Kriesa, skąd wzięły nazwę. Biblioteka posiada komplet tych biletów, aczkolwiek nie wszystkie w znakomitym stanie.

Dalej idą inflacyjne bilety Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej, niestety niekompletne, i normalne banknoty Banku Polskiego. Z czasów okupacji hitlerowskiej są bilety Banku Emisyjnego, później już pieniądz papierowy powojenny.

Z obcych w zbiorze Biblioteki znajduje się znaczna ilość banknotów rosyjskich carskich, rewolucyjnych i ZSRR, czeskich, niemieckich i austro-węgierskich. Wśród tych ostatnich na uwagę zasługuje bilet na 10 kraj-carów z powstania Kossutha, przesłany w r. 1869 Janowi Działyńskiemu przez uczestnika tego powstania, kapitana Jana Sawickiego, dla zbioru kórnickiego (rękopis 7442).

⁹ Opracowanie szczegółowe zob. S. Gibasiewicz, *O niektórych bonach wartościowych z lat 1860–65*, „Wiadomości Numizmatyczne”, 1959, z. 2.

Banknoty innych państw znajdują się w zbiorze w nielicznych i nie-interesujących egzemplarzach.

C. MEDALE

Dział medali był w r. 1953 szczególnie słabo zaopatrzony, natomiast prawie wszystkie medale były wpisane do ksiąg inwentarzowych muzealnych i na kartach indywidualnych. Rozwój ilościowy zbioru medali podaliśmy już wyżej, nadmieniając tutaj, że większość nabytków tego działu została zakupiona w ciągu ostatnich pięciu lat.

Jak wiadomo, medale pojawiają się w Polsce w pierwszej połowie XVI wieku, za czasów Zygmunta I Starego. Z tego renesansowego okresu i aż do Zygmunta III posiada Biblioteka kilkanaście odlewów w ołowiu, z reguły miedziowanych, wykonanych zapewne z oryginałów na skutek specjalnego zamówienia.

Zygmunt I Stary:

- 1) portret króla z datą 1527 (Czp. 274, Gum.M.J.62¹⁰), odlew w ołowiu miedziowany, średnica 77 mm
- 2) mały medal Zygmunta I, wybity w r. 1538 na zaślubiny Zygmunta Augusta z arcyks. Elżbietą (Czp. 380, Gum. M.J. 73), odlew w ołowiu, średnica 33 mm
- 3) medal Bony z datą 1532 (Czp. 434, Gum. M.J. 66), odlew w ołowiu miedziowany, średnica 64 mm, Padovano f.
- 4) jednostronny Bony w stroju wdowim, z datą 1556 (Czp. 10091, Gum. M.J. 77), ołów miedziowany, średnica 53 mm, Pastorino f.
- 5) jednostronny Bony w wdowim stroju (Czp. 433, Gum. M.J. 89) odlew w ołowiu, średnica 85 mm, Steven van Holland f.

Zygmunt II August:

- 1) popiersie króla, Rv. „Dum spiritus...” (Czp. 575, Gum. M.J. 88), odlew w ołowiu, średnica 54 mm
- 2) popiersie króla, Rv. „Da mihi virtutem...” (Czp. 5687, Gum. M.J. 86), odlew w ołowiu, średnica 39 mm, Steven van Holland f.
- 3) jednostronny, popiersie królowej Katarzyny (Gum. M.J. 104), bity w cynie techniką zbliżoną do brakteatowej, wskutek czego na Rv.

¹⁰ Tutaj i w dalszym ciągu skróty w nawiasach oznaczają: Czp. i liczba: E. Hutten-Czapski, *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises*, nowe wyd., Graz 1957; Gum M.J.: M. Gumowski, *Medale Jagiellonów*, Kraków 1910; Gum. S.B.: M. Gumowski, *Medale Stefana Batorego*, Kraków 1913; Gum. Wł.: M. Gumowski, *Medale Władysława IV*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, 1938/39, s. 24—135,

- jest szczegółowy i wyraźny negatyw strony głównej; na przecięciu popiersia napis „STE.H.F.” — o czym nie wspomina Gumowski, który znał tylko odlewy z Monachium i z Louvru w Paryżu, ani Czapski 514, opisujący ten medal jako Rv. medalu Zygmunta Augusta o nieco mniejszej średnicy (80 mm); tu średnica 85 mm, Steven v. Holland f.
- 4) popiersie króla, medal duży i piękny, ale niestety falsyfikat, z pierwszej połowy XIX w., nie wiadomo przez kogo skomponowany, (Czp. 588, Gum. M.J. II część 28), dwa egzemplarze: w brązie średnicy 110 mm, w ołowiu średnicy 108,5 mm

Henryk Walezy:

- 1) medal francuski z tytułem króla Polski (u Czapskiego nie figuruje) z r. 1579, na ustanowienie orderu św. Ducha, bity w brązie, średnica 40 mm, bez sygn. autora, niewątpliwie oryginał
- 2) z tego okresu pochodzi też medal Franciszka Krasieńskiego, biskupa krakowskiego i podkanclerzego, z datą r. 1574 (Czp. 3921), odlew w ołowiu brązowany, średnica 39 mm

Stefan Batory:

- 1) medal owalny z datą r. 1582 (Czp. 680, Gum. S.B. 11), odlew w ołowiu brązowany, 42×35 mm
- 2) odlew w żelazie klocka warcabowego z datą 1591 r. (Czp. 10147, Gum. S.B. 33), średnica 42 mm
- 3) popiersie króla, Rv. „Concordia vinculum...” (Czp. 779, Gum. S.B. 24) 2 egzemplarze odlane w ołowiu, jeden brązowany, drugi miedziany, średnica 39 mm

Zygmunt III:

- 1) odlew oryginalny w miedzi, Av. popiersie króla, Rv. popiersie królowej Konstancji, na ich zaślubiny, 1605 (Czp. 1660)
- 2) wielki medal na zdobycie Smoleńska, 1611 (Czp. 1271), odlew w ołowiu, którego oryginał odlany w złocie istniał w zbiorze cesarskim w Wiedniu, średnica 121 mm
- 3) popiersie króla i królowej Anny 1594 (Czp. 901), odlew w brązie, średnica 45 mm
- 4) wśród medali jest też zinwentaryzowana kopia ołowiana talara medalowego z r. 1629 (Av. inicjały król. — Rv. 5 herbów; Czp. 1595) nie odlana, lecz wybita chyba oryginalnym stemplem
- 5) owalny Krzysztofa Radziwiła, 1626 (Czp. 4005), odlew w ołowiu miedziany, $42 \times 33,5$ mm, H. Trylner f.
- 6) owalny Eustachego Wołowicza, biskupa wileńskiego, 1626 (Czp. 4059), odlew w ołowiu miedziany, 40×36 mm, Engelhardt f.

- 7) nagrodowy szkoły w Świdnicy, ok. 1620 (Friedensburg 3622)¹¹, bity w srebrze

Władysław IV:

- 1) owalny z czasów królewiczowskich (Czp. 1731, Gum. Wł. 2), na Rv. „Vel sic enitar”, z tytułem w.ks. Moskwy, odlew w ołowiu brązowany, 44,5 × 36 mm
- 2) dwie galwanokopie (w srebrze i w miedzi) wielkiego medalu z r. 1636 na zwycięstwa nad Rosją, Szwedami i Turcją (Czp. 1766, Gum. Wł. 36), S. Dadler f.
- 3) wielki gdański na zwycięski pokój z Moskwą, Szwecją i Turcją, 1642 (Czp. 1830, Gum. Wł. 71), odlew w ołowiu miedziowany, Seb. Dadler f.
- 4) popiersia króla i królowej Ludwiki Marii na ich zaślubiny (Czp. 1878, Gum. Wł. 84), odlew w ołowiu miedziowany, średnica 62 mm

Jan Kazimierz:

- 1) gdański z r. 1660 na zawarcie traktatu w Oliwie (Czp. 2154), odlew w cynie, średnica 44 mm, Jan Höhn mł. f.
- 2) srebrna galwanokopia medalu „Caelitus Erigor” (Czp. 2154), J. Höhn f. (u Czp. nie podany)
- 3) gdański na 200-lecie uwolnienia Gdańska i Prus od tyranii Krzyżaków 1654 (Czp. 2034), bity w srebrze, J. Höhn f.
- 4) srebrna galwanokopia złotej 8-dukatowej donatywy gdańskiej (Czp. 7702)
- 5) Bogusław Radziwiłł „Promptitudine...”, bez daty (Czp. 4009), bity w srebrze
- 6) pośmiertny Bogusława Radziwiłła, 1669 (Czp. 4014), bity w srebrze

Michał Korybut Wiśniowiecki:

- 1) żeton koronacyjny króla (Czp. 2363), bity w srebrze
- 2) żeton koronacyjny królowej Eleonory (Czp. 2365), bity w srebrze
- 3) owalny bez daty (Czp. 2388), „Dextera Domini...”, bity w srebrze, J. Höhn mł. f.
- 4) ślubny bez daty, Av. popiersie króla, Rv. popiersie królowej, napis: „Regina Eleonora Regina Poloniae” (Czp. 2392), bity w srebrze, pozłacany
- 5) ślubny bez daty, jak wyżej, ale królowa w innej fryzurze i napis: „Eleonora Maria Regina Poloniae” (Czp. 2393), bity w srebrze, Rv. pozłacany

¹¹ F. Friedensburg und H. Seger, *Schlesiens Münzen und Medaillen der neueren Zeit*, Breslau 1901.

- 6) pośmiertny króla, 1673 (Czp. 2382), bity w srebrze, J. Höhn mł. f.
- 7) duży, popiersie króla w prawo, Rv. „Concordia alit coronas” (Czp. nie opisuje swej kopii, tylko powołuje się na Raczyńskiego 163), odlew w ołowiu miedziowany, średnica 82 mm
- 8) niezwykle gruby medal Eleonory (u Czp. nie figuruje), Av. bardzo plastyczne popiersie królowej prawie na wprost, w otoku: „Eleonora Reg. P.”, Rv. taka sama treść jak na żetonie koronacyjnym (Czp. 2365), ale zupełnie inny układ postaci, w otoku tak samo: „Cum eo eram cuncta componens”, odlew w brązie cyzelowany, średnica 40,5 mm
- 9) połówka złotej donatywy toruńskiej 2-dukatowej (Czp. 5939); donatywa ta została przełamana w czasie dewastacji zamku kórnickiego w styczniu 1945 r., przy sprzątanii znalezione tylko jedną połowę

Jan III Sobieski:

- 1) z czasów hetmańskich na zwycięstwo pod Chocimem, 1673 (Czp. 2406), bity w srebrze
- 2) z popiersiem hetmana z tej samej okazji, 1673 (Czp. 2405), bity w srebrze, Jan Höhn mł.f.
- 3) koronacyjny — para królewska, 1676 (Czp. 2419), odlew w cynie, średnica 46 mm, J. Höhn mł. f.
- 4) austriacki na oswobodzenie Wiednia, 1683 (Czp. 2468), bity w srebrze, złożony
- 5) podobny, ale z drobnymi różnicami w napisie (u Czp. nie figuruje), srebrna galwanokopia, średnica 44 mm
- 6) na pokój z Moskwą, 1686 (Czp. 2523), odlew w ołowiu miedziowany, średnica 52 mm, Jan Guglielmalda f.
- 7) na koalicję przeciw Turcji, 1686 (Czp. 2480), odlew w ołowiu brazowany, średnica 54,5 mm, J. Höhn mł. f.
- 8) sieroctwo Ludwika Karoliny Radziwiłłówny, 1675 (Czp. 4016), z którą Jan III chciał ożenić syna Jakuba, bity w srebrze

August II:

- 1) „Acuta cuspidē...”, 1697, na zwycięstwo nad ks. Conti w staraniach o tron polski (Czp. 2607), bity w srebrze, Wagenseil f.
- 2) koronacyjny, 1697, „Hanc mihi...” (Czp. 2605), bity w srebrze, J. Kitel f.
- 3) klocek do warcabów, podobny do drewnianego (Czp. 7774), ale tutaj w brązie, grubości 12 mm, wewnątrz pusty, Av. koronacja Augusta II i data: „15.9.1697”, Rv. Jan III Sobieski, średnica 54 mm
- 4) Liwiusz Odescalchi, trzeci kandydat do tronu polskiego po śmierci Jana III, medal z r. 1699 (Czp. 4802), brąz, St.-Urbain f.

- 5) jednostronny, bez daty (Czp. 2691), odlew w żelazie, średnica 73 mm
- 6) na śmierć żony Krystyny Eberhardyny, 1727 (Czp. 2667), bity w srebrze, Chr. Wermuth f.
- 7) na zaślubiny Augusta III z arcyks. Marią Józefą, 1719 (podobny do Czp. 5296, ale z jabłkiem koronacyjnym na Rv. i większy — średnica 31 mm), bity w srebrze, J.G. Schomberg f.
- 8) na 500-lecie założenia Torunia, 1731 (Czp. 2681), bity w cynie

Stanisław Leszczyński:

- 1) na zaręczyny Marii Leszczyńskiej z Ludwikiem XV, 1725 (Czp. 2736), srebro, Le Blanc f.
- 2) miasto Nancy Stanisławowi Leszczyńskiemu na odsłonięcie pomnika Ludwika XV, 1755 (Czp. 2734), bity w miedzi, 2 egzemp., Anna Maria St-Urbain f.
- 3) popiersie Marii Leszczyńskiej, w otoku: „Maria Regis Stanislai Filia Fr. et Nav. Regina”, Rv. krzew winorośli i „Nec Vota Fefelit” — „Maison de la reine 1730” (u Czp. nie figuruje), srebrny, średn. 30 mm

August III:

- 1) koronacyjny, 1734 (Czp. 2752), bity w cynie, Vestner f.
- 2) na święto orderu Białego Orła (Czp. 5991), srebro, Chr. Wermuth f.
- 3) gdański na 100-lecie traktatu w Oliwie, 1760 (Czp. 2935), 2 egz.: bity w srebrze, średnica 81 mm i lany w srebrze średn. 71 mm
- 4) gdański na chrzest Aleksandra Jerzego Czartoryskiego, 1762 (Czp. 3878), srebro, Loos (?) f.
- 5) na 50-lecie kanclerza kor. Jana Małachowskiego, 1748 (Czp. 3946), bity w cynie, Vestner (?) f.
- 6) na klęski powodzi i głodu na Śląsku, 1736 (Friedensburg 4236), srebro

Stanisław August:

- 1) żeton koronacyjny, 1764 (Czp. 3030), srebro, bity w Toruniu
- 2) „Merentibus”, bez daty (Czp. 3379), srebro, I. P. Holzhäusser f.
- 3) „Pro Fide, Grege et Lege”, b.d. (Czp. 3399), srebro, I. P. Holzhäusser f.
- 4) „Terrore Libera” ofiarowany w r. 1791 królowi przez kupców amsterdamskich jako wyraz podziwu dla Konstytucji 3 Maja (Czp. 3326), srebro, Holtzhey f.
- 5) owalny „Praemiando incitat”, b.d. (Czp. 3385 i 7905), odlew w cynku, 39×32,5 mm, I.P. Holzhäusser f.
- 6) „Ne cede malis”, b.d. (bity w r. 1770), (Czp. 3390), odlew w cynku, średnica 39 mm, I.P. Holzhäusser f.

- 7) król dla Michała Ossowskiego, 1787 (Czp. 3966), odlew w cynku, średn. 42,5 mm. I.P. Holzhäusser f.
- 8) na wznowienie mennicy polskiej, 1766 (Czp. 3053), bity w brązie, I.P. Holzhäusser f.
- 9) dar króla pruskiego „Proprio Marte...” (Czp. 3309), miedź, Fryd. Loos i Daniel Loos ff.
- 10) na śmierć Marii Amalii Mniszech z d. Brühl, 1772 (Czp. 3953), srebro
- 11—25) odlewy w brązie, 15 medali z serii królów polskich, wybitej na rozkaz Stanisława Augusta (Czp. 3418—3440): Wacława Czeskiego, Władysława Łokietka, Kazimierza Wielkiego, Władysława Jagiełły, Władysława Warneńczyka, Kazimierza Jagiellończyka, Jana Olbrachta, Aleksandra, Henryka Walezego, Stefana Batorego, Zygmunta III, Władysława IV, Jana Kazimierza, Michała Korybuta, Augusta II
- 26—27) odlewy w żelazie z tej samej serii Ludwika Węgierskiego i Stanisława Leszczyńskiego
- 28) z serii Michała Sołtyka, ok. 1790, Stefan Batory (Czp. 3444, Gum. S.B. 42), bity w cynie, średn. 52 mm, Michał Stachowicz f.

Późniejsze medale — z XIX i XX wieku — zbyt są liczne, aby było można je tutaj wymienić, a są wśród nich i piękne, i rzadkie. Biblioteka dokłada szczególnych starań w celu zebrania medali o walorach regionalnych, co — być może — znajdzie odbicie w późniejszych publikacjach.

Na marginesie zbioru medali wypada wymienić niezwykle plastycznie i precyzyjnie wykonane w XIX wieku na 82 arkusikach papieru odciski najlepszych egzemplarzy medali — a także kilku monet — Polski przed-rozbiorowej, częściowo ze zbioru w Nieświeżu, dar Ignacego Wróblewskiego z Krakowa; są one lepiej wykonane i pod względem estetycznym bardziej zadowalające niż „bartynotypy”, w których mamy reprodukcje 500 polskich medali prywatnych.

D. ODZNAKI I ODZNACZENIA

Jak już wyżej wspomniano, dział odznak i odznaczeń został uruchomiony dopiero w r. 1965 i jest na razie bardzo skromny.

Najdawniejsze odznaczenia w zbiorze pochodzą z XVIII wieku.

Są to:

Order Orła Białego, złoty z diamentami

Order Orła Białego, złoty

Złota Gwiazda Orderu Orła Białego

Srebrna Gwiazda Orderu Orła Białego

Order Mały Brązowy na wzór Orła Białego (może z XIX w.?)
 Złoty Krzyż Virtuti Militari, 1792
 Krzyż Virtuti Militari, 1792
 Tadeusza Kościuszki Wstęga Virtuti Militari
 Krzyż Srebrny z Pogonią z końca XVIII w., bliżej nie określony

Na pierwszą połowę XIX wieku przypadają:

dwa Złote Ordery Św. Stanisława
 Srebrna Gwiazda Orderu Św. Stanisława
 Krzyż Virtuti Militari
 Złoty Medal Virtuti Militari
 miniatury Orła Białego i Św. Stanisława przytwierdzone do prostokątnej złotej blaszki
 miniatury Orła Białego, Św. Stanisława i Legii Honorowej na złotej ramce
 trzy Ordery Legii Honorowej, w tym jeden złoty
 medal ze Św. Heleny „Napoleon towarzyszom chwały swoje ostatnie myśli”
 trzy Krzyże Węgierskie (połączany, posrebrzany i jedwabny)
 dwa srebrne tureckie Ordery Medjidie
 cztery Krzyże Masońskie
 Złoty Order Pruski Czerwonego Orła oraz Gwiazda Srebrna i gwiazda ze srebrnego galonu tegoż orderu

Za bardzo cenne, bo dziś już bardzo rzadkie, należy też uważać odznaczenia z Powstania wielkopolskiego 1918—1919:

- 1) trzy krzyże z imitacji srebra, identyczne w kształcie, a różniące się tylko napisami: a) Naczelnej Komendy Straży Ludowej „Za waleczność”, b) Rady Ludowej Miasta Poznania „Za waleczność”, c) Rady Ludowej M. Poznania „Zasłudze Obywatelskiej”
- 2) niewielki, ale ładny krzyż „Wielkopolska Matkom Poległych”

Na wzmiankę zasługują różne znaczki i odznaki patriotyczne i organizacyjne polskie z ostatnich lat zaborczych.

Najliczniejszą grupę stanowią jednak odznaki Bractw Strzeleckich, czyli Kurkowych — na razie reprezentujące lata 1844—1939. Tradycje tych bractw sięgają średniowiecza, więc mamy nadzieję uzyskania jeszcze starszych odznak. Dotychczas zebraliśmy odznaki — z wspaniałą szarfą królewską włącznie — z miast: Bnina, Buku, Jarocina, Kostrzyna, Koźmina, Kórnik, Krobiń, Mosiny, Poznania, Śremu, Wągrówca i Zaniemyśla, a także Zjednoczenia Bractw Strzeleckich.

O ile dawniejsze odznaki strzeleckie miały przeważnie kształt medali — często były to talary odpowiednio adaptowane — to w latach dwudziestych i trzydziestych przybierają one kształt bardzo rozmaitych, nieraz bogatych krzyży kombinowanych z gwiazdami, wykonanych z brązu,

często ze srebra, połączanych, wykładanych różnokolorową emalią, z emblematami strzeleckimi i pomysłowymi ornamentami. Głównym wykonawcą tych krzyży był złotnik St. Zygmانيак w Poznaniu.

Dział odznak i odznaczeń rozwija się pomyślnie dzięki zakupom, a niemniej dzięki hojnym darom, także z zagranicy¹².

¹² Już po zakończeniu w r. 1966 niniejszego opracowania zbiór znacznie się wzbogacił: przybyło prawie 700 monet, m.in. kilkanaście średniowiecznych oraz dwa dwudukaty (kastyljski z XV w. i niderlandzki z pocz. XVII w) z tzw. złotego skarbu kórnickiego. Z nabytych pieniędzy papierowych warto wymienić 2 banknoty 50 mk z r. 1919 Banku dla Polski Zachodniej (znane są tylko 4 egzemplarze) oraz zbiór 341 bonów samorządowych i prywatnych z czasów I wojny światowej, głównie z Wielkopolski. Najwyższy procentowy wzrost zaznaczył się w działach medali i odznaczeń: m. in. nabyto ponad 80 medali współczesnych oraz cenne medale z XVII i XVIII w. Wśród zakupionych odznaczeń i odznak kilkanaście posiada dużą wartość historyczną.